

Twee tijdperken

door
Thomasine Gyllembourg

Kopenhagen
1845

Een literaire recensie

door
Søren Kierkegaard

Kopenhagen
1846

Vertaling Annelies van Hees en Frits Florin
Verklarende noten Annelies van Hees, Frits Florin, Onno Zijlstra
Eindredactie Annelies van Hees, Frits Florin, Onno Zijlstra

Inhoud

Thomasine Gyllembourg: Twee tijdperken

Aan de lezer	11
Deel 1. De tijd van de revolutie	14
Deel 2. Het heden	113

Søren Kierkegaard: Een literaire recensie

Voorwoord	177
Inleiding	178
I. Overzicht over de inhoud van beide delen	196
Lusard en Claudine weer bij elkaar	199
II. Een esthetische interpretatie van de novelle en haar bijzonderheden	203
III. Resultaat van de perceptie van de twee tijdperken	233
“Het tijdperk van de revolutie”	234
“Onze tijd”	241
Nawoord van Frits Florin en Annelies van Hees	289
Bij de vertaling	306
Verklarende noten	307
Personenregister	317
Zakenregister	318

Aan de lezer

De schrijver meent het boekje dat hier vermetel zijn eerste stappen in de wereld zet van enkele opmerkingen te moeten voorzien.

Je ziet soms dat ouders hun kind een doopnaam geven die verwachtingen wekt waaraan de kinderen bij hun intrede later in het leven niet kunnen voldoen en die daarom een extra steen des aanstoets wordt op hun levensweg. Ik zou misschien een dergelijk lot in het verschiet zien voor deze novelle waarvan de titel en het begin het vermoeden kunnen wekken dat we met een historische of politieke lading van doen hebben, maar de auteur heeft het talent noch de wil om de tekst daarvan te voorzien.

Het onderwerp dat ik heb willen behandelen betreft niet de grote gebeurtenissen die het einde van de vorige eeuw zo hevig schokten en die in onze dagen nog onrust brengen, niet de nagalm van dat razende onweer in ons vaderland, evenmin de koude, mistige lucht die zij hebben nagelaten, maar alleen wat ik de huiselijke reflectie ervan zou willen noemen, het effect dat zij op het gezinsleven hebben gehad, op de privéverhoudingen, op de meningen en opvattingen van individuen, een invloed die ieder bewust of onbewust heeft ondergaan.

Prosper Mérimée, de parel van de tegenwoordige Franse literatuur, zegt in het voorwoord van zijn *Chronique du temps de Charles IX*: "Het lijkt me curieus om de zeden van die tijden met de onze te vergelijken en in de laatste op te merken hoe de energieke hartstochten zijn afgenomen, ten gunste van onze rust en misschien ons geluk. De vraag blijft echter of wij beter zijn dan onze voorvaderen en die vraag is niet licht te beantwoorden, want in de verschillende tijdperken wisselen de meningen nogal in de beoordeling van dezelfde handelingen. Zo ziet men dat een moord of een vergiftiging

in de zestiende eeuw niet dezelfde schrik teweegbracht als in onze dagen. Een edelman doodde zijn vijand door verraad; de moordenaar smeekte om genade, kreeg die en vertoonde zich weer aan het hof zonder dat iemand op het idee kwam om hem met een scheef oog aan te kijken. Soms sprak men over de dader, als de moord het gevolg van een gerechtvaardigde wraak was, zoals men nu over een man van eer spreekt, als hij, beledigd door een lomperik, deze in een duel doodt.⁷¹

Deze uitingen over de tegenwoordige houding ten opzichte van een zo ver verleden komen mij nog bruikbaar voor als er sprake is van een periode van wereldhistorisch belang die dichterbij ons ligt. Het lijkt geen twijfel dat er de laatste vijftig of zestig jaar een grote verandering in onze zeden en meningen heeft plaatsgevonden, hoewel het er anderszits op lijkt dat hetzelfde steeds in een andere vorm terugkeert. Bijvoorbeeld: een getrouwde vrouw van wie men dacht dat ze een minnaar had, was daarom niet minder welkom in de gegoede kringen van die tijd, vooropgesteld dat ze in andere opzichten voldeed aan de eisen die die stelden en dus volkomen het decorum bewaarde, terwijl daarentegen een vrouw die niet van ontoelaatbare verhoudingen beschuldigd kon worden, maar die zich niet schaamde om met minachting over haar echtgenoot te spreken of een woordenstrijd te beginnen met jonge heren over hun geheime avontuurtjes in beschaafde kringen als een ongepast persoon buitengesloten zou worden. Tegenwoordig gebeurt ongeveer het omgekeerde. Bovendien: indien in die tijd een man in gezelschap van dames de vermetelheid had om gewaagde, of zelfs dubbelzinnige opmerkingen te bezigen, vond hij gemakkelijk vergeving, of zelfs bijval, zolang zijn uitingen in de epigrammatische vorm van een grap of een galanterie waren gekleed, waar daarentegen zelfs die voortreffelijkheden hem nu niet zouden redden van algemeen misnoegen. Maar indien iemand een halve eeuw geleden de meedogenloze, onbescheiden ruwheid had die nu doorgaat voor een vrije opvatting van het leven, als een verlichte verachting voor verouderde vormen, had niets hem kunnen redden van uitstoting uit de gegoede kringen, als een onopgevoede vlegel. Een minnaar in de vorige eeuw hield slechts in geringe mate rekening met uiterlijkheden die hij als ondergeschikt aan de allesoverheersende macht van de

liefde beschouwde. In onze tijd zou een minnaar daarentegen de macht van uiterlijkheden als overheersend zien en zijn liefde daaraan ondergeschikt maken. Ze zouden beiden langs deze verschillende wegen het leven voor zichzelf en hun beminde bederven, en beiden zouden desalniettemin doordrongen zijn van ware, innige liefde, of zelfs een ridderlijke geest bezitten.

Deze macht van de geest der tijd over de innigste gevoelens van individuen, over strikt private omstandigheden en hun oordeel over zichzelf en anderen, de schrille tegenstelling waarin dezelfde menselijke hartstochten, deugden en zwakheden in verschillende perioden naar voren treden, die heb ik willen schilderen zoals zij zich volgens mijn eigen ervaring en die van anderen hebben gemanifesteerd. Maar hierbij moet men niet uit het oog verliezen dat de novelle haar beperkingen kent, dat zij zich verhoudt tot de roman als een genrestukje tot een historisch tafereel. En in dat verband moet het mij toegestaan zijn het volgende, lang geleden uitgesproken woord te herhalen²: “Ik zie wel in dat er meer verheven onderwerpen zijn, maar het komt me voor dat die gemakkelijk de grenzen van de novelle zouden overschrijden; en in elk geval droom ik er niet van om als de adelaar naar die regionen te kunnen vliegen waar het blote oog hem niet meer kan volgen, terwijl de schrijver van *Een alledaags verhaal*³ bouwt als de zwaluw op de huizen van de mensen en daar zijn pretentieloze lied aanheft.”

En hiermee beveel ik de volgende pretentieloze vertelling aan in de welwillende aandacht die de meeste van haar oudere broers en zusters ten deel is gevallen.

Deel 1

De tijd van de revolutie

In het laatste decennium van de vorige eeuw, in de bloedigste periode van de Franse Revolutie zond de kersverse republiek een delegatie naar Denemarken om langs diplomatieke weg van dit neutrale land de erkenning te krijgen die de glorierijke wapens haar in de oorlogvoerende staten beloofde. Graaf A.P. Bernstorff die met krachtige hand zijn edele taak uitvoerde om Denemarken te bewaren als een bloeiende oase in een stormachtige woestijn, zette zijn individuele opvattingen over de orde der dingen zoals die toen heerste in Frankrijk, opzij; hij ontving deze vreemdelingen welwillend en streefde ernaar de wensen van Frankrijk te verenigen met het noordse belang⁴. Behalve de eigenlijke delegatie zond de republiek bovendien drie zogenaamde commissarissen, wier opgave naar verluidde bestond in het opkopen van koren om de Franse legers te bedienen; maar van deze mannen had er blijkbaar minstens één ook diplomatieke opdrachten. Enkele andere landgenoten kwamen in hun gevolg mee en af en toe kwamen er nog andere, enerzijds als gedelegeerden, anderzijds als gewone reizigers en zowel bij openbare gelegenheden als op straat zag je ze geregeld, vaak in een tamelijk talrijke groep die altijd de aandacht trok. De Franse Revolutie had in die mate alle gemoederen gegrepen dat nauwelijks iemand, van welke leeftijd, geslacht of stand dan ook, deze Fransen met hun driekleurige kokardes ontmoette zonder een welwillende of hatelijke blik op hen te werpen. Hoe onvervaard en bescheiden ze zich ook gedroegen, toch stond de menigte stil op straten en in stegen om ze na te kijken

alsof ze van de maan kwamen, en de heftige, vaak tot onmin leidende woordenstrijd die in de meeste kringen was ontstaan rond de grote vragen die op dat moment het beschaafde deel van het menselijk geslacht bezighielden, scheen bij het zien van deze republikeinen nieuwe voeding te krijgen.

Het is bekend dat de Fransen van die tijd zich in het algemeen onderscheidden door hun beschaafde toon, door hun lichtheid en gratie in de omgang. De hier besproken mannen rechtvaardigden bij iedere gelegenheid dit oordeel en degenen onder hen die men de aanvoerders van deze kleine troep zou kunnen noemen, waren niet alleen beminnelijke mensen, maar ook talentvolle wetenschappers. Ze werden weldra geïntroduceerd en bleken gezocht in de meest verschillende kringen; alle literaire beroemdheden en kunstenaars sloten zich uit natuurlijke sympathie bij hen aan, en onze – in deze periode – schitterende, gastvrije handelsstand ontving hen met open armen.

In de overbekende rijke huizen waar vreemdelingen uit alle landen feestelijk ontvangen werden, ontmoetten ze in een, hoewel niet uitgerekend vriendschappelijk, maar toch door gastvrijheid en beschaafde omgangsvormen gekenmerkte samenkomst diplomaten uit landen die Frankrijk vijandig gezind waren. Hun zaken brachten hen bovendien in aanraking met verscheidene handelshuizen, ook van het tweede echelon. In een daarvan, in een vermogende grossiersfamilie die tot dan toe haar welstand in een tamelijk beperkte kring had genoten, viel het op welk nieuw leven, welke nieuwe gewoontes en nieuwe opvattingen er langzamerhand met deze vreemdelingen waren binnengekomen.

Op een zondag zat deze familie na het diner rond de koffietafel. Behalve grossier Valler, een man in zijn beste jaren, zijn nog jonge, mooie vrouw en zijn nog mooiere, piepjonge nichtje, waren er nog drie van de bijna dagelijkse gasten aanwezig, namelijk de broer van de grossier, Justitieraad Valler, koninklijk ambtenaar, diens zoon Ferdinand, rechtenstudent, en advocaat bij het Hooggerechtshof Dalund, een man met een wijs, hoogst interessant gezicht. Deze zes personen zaten zwijgend bijeen alsof ze ieder voor zich in hun eigen gedachten waren verzonken. De vrouw des huizes, bezig met de koffie, liet echter verstolen blikken over het kleine gezelschap glijden, terwijl haar milde ogen met een vreemd melancholieke uitdrukking

Nawoord bij *Twee tijdperken* en *Een literaire recensie*

Frits Florin en Annelies van Hees

De schrijfster en de context van de roman

Thomasine Gyllembourg (1773-1856) was de dochter uit het tweede huwelijk van de scheepsassuradeur Johan Buntzen. Haar moeder stierf jong: Thomasine is dan pas zeven. Onder meer hierin lijkt ze op Claudine, de heldin in haar laatste roman *Twee tijdperken*. Even beeldschoon als Claudine, trouwde ze op zestienjarige leeftijd met haar leraar Peter Andreas Heiberg (1758-1841), een bekend auteur, dubbel zo oud als zij. Heiberg schreef onder andere satirische schotschriften en voor één daarvan: *De belevnissen van een briefje van een daalder* werd hij veroordeeld tot levenslange verbanning. Het geschrift was gericht tegen de corruptie en het weer instellen van de censuur die in 1770 tijdens het bewind van Struensee was opgeheven. Struensee was de lijfarts van de krankzinnige koning Christian VII. Tevens was hij de minnaar van diens vrouw Caroline Mathilde. Struensee maakte misbruik van de situatie en regeerde *de facto* het koninkrijk. Nadat de verhouding met de koningin ontdekt was, werd de lijfarts, die als een verlicht despoot was opgetreden, ter dood veroordeeld en terechtgesteld. De zoon van de koning, te jong om vorst te zijn, werd begeleid door een commissie van wijze mannen, van wie graaf Bernstorff de belangrijkste was. Bernstorff voerde de censuur weer in en daar kwam de Kopenhaagse intelligentsia tegen in opstand. Heiberg kreeg vaak boetes voor zijn schotschriften tegen de

corruptie, die dan door zijn welgestelde schoonvader werden betaald. Het huis van het jonge echtpaar werd een ontmoetingsplaats voor de Kopenhaagse literaire wereld en voor politieke medestanders. Zo ontving het echtpaar de Franse delegatie die in 1793 in Kopenhagen vertoefde, een bezoek waarvan in de roman de neerslag is te vinden in de soirees van grossier Valler. De verliefdheid van Lusard spiegelt de verliefdheid van de jonge Fransman Duveyrier op Thomasine waarbij haar deugd aardig op de proef werd gesteld.

Het moet een enorme verandering in het leven van de jonge Thomasine zijn geweest dat haar echtgenoot op kerstavond 1799 verbannen werd. Heiberg vertrok naar Parijs en bleef daar de rest van zijn leven wonen. In 1792 had het echtpaar de Zweedse graaf Gyllembourg ontmoet, die zelf verbannen was uit Zweden omdat hij op de hoogte zou zijn geweest van de aanslag op de Zweedse koning Gustav III.

Blijkbaar groeide er meer uit die kennismaking, want Thomasine vroeg later haar man, Heiberg, in een brief die nog steeds beroemd is in de Deense literaire geschiedenis als *la lettre remarquable*, om een echtscheiding. Kennelijk verwachtte ze begrip van haar verlichte echtgenoot, die echter furieus reageerde en haar weliswaar de echtscheiding toestond, maar haar ook haar zoon ontnam, de toen achtjarige Johan Ludvig (1791-1860). Ze vroeg om echtscheiding met als verdediging het recht op een eigen leven en een eigen liefde – naar de normen van die tijd gemeten een mannelijk trekje in Thomasine, evenals het recht dat zij jaren later opeiste om literatuur te schrijven – zij het onder het pseudoniem ‘De auteur van *Een alledaags verhaal*. Zij verdedigt dat recht met als argument dat zij het voor haar zoon doet en daarmee diens literaire werk steunt: ze draagt immers bij tot zijn tijdschrift. We zien dergelijke eigenschappen terug in Claudine die niet alleen haar kind verdedigt, maar tevens haar recht op onafhankelijkheid, ook als alleenstaande moeder.

Johan Ludvig werd ondergebracht in het Bakkehus bij de literatuurhistoricus Rahbek en diens vrouw Kamma. Het echtpaar voerde een literaire salon en de zoon zal het in elk geval in cultureel opzicht aan niets ontbroken hebben. Later werd Johan Ludvig een bekend literator en estheticus, hij schreef poëzie en verschillende, Frans geïnspireerde vaudevilles, vervolgens ook serieus drama. Hij was een

periode hoogleraar esthetiek in Kiel, dat toen deel uitmaakte van Denemarken. Hij introduceerde Hegel, met name diens esthetica, in Denemarken en werd docent aan de Militaire Hogeschool met de titel van professor. Van 1849 tot 1856 was hij directeur van het *Koninklijk Theater*. Hij moest ontslag nemen na tegen hem gerichte intriges die ook samenhangen met zijn liberale gezindheid. Heiberg was gehuwd met de door de Kopenhaagse burgerij gevierde toneelspeelster Johanna Luise Heiberg (geboren Pätges).¹ Op latere leeftijd trok de moeder in bij haar zoon, wellicht om de verloren tijd in te halen.

In 1827, toen Thomasine al drieënvijftig was, debuteerde zij met een novelle die ze *Een alledaags verhaal* noemde en wel in het door haar zoon uitgegeven tijdschrift *Kjøbenhavns flyvende Post*. Zij probeerde de eisen van beschaving² en schoonheid die haar zoon propageerde in zijn esthetisch programma letterkundig vorm te geven. De mannelijke verteller geeft weer hoe hij, verloofd met Jette, een van twee zusjes, langzamerhand ontdekt dat hij eigenlijk de voorkeur geeft aan de ander, Maja. Hij doet er echter lang over voor hij dit zichzelf toegeeft en het de zusjes durft te laten weten.

De losse Jette wordt neergezet als een sloddervos, als een impulsief en sentimenteel meisje, terwijl Maja niet alleen alle kunsten beheerst, maar ook zo verstandig is dat ze het huishoudboekje kan bijhouden en wel zo goed dat het een weerspiegeling lijkt van haar eigen terughoudendheid in het tonen van haar gevoelens.

Gyllembourg probeert op te voeden en normen voor schoonheid, beschaving en gedrag weer te geven, en tevens haar personages psychologisch diepte en innerlijk leven mee te geven. Zo werd dit verhaal een programnovelle voor alle volgende *Alledaagse verhalen* en voor het verstand, de matigheid en de redelijkheid en de goede smaak, allemaal aspecten die ook in ons verhaal een grote rol spelen.

1 Ook Kierkegaard hoorde bij haar bewonderaars. In 1848 schreef hij een serie krantenartikelen over Johanna Luise Heiberg: *De crisis of de crisis in het leven van een actrice* (Nederlandse vertaling in Søren Kierkegaard, *Plankenkoorts en drankzucht*, Ten Have, Baarn 1992), waarin hij de problematiek beschrijft van een ouder wordende toneelspeelster.

2 In het Deens ‘dannelse’, goed te vergelijken met het Duitse ‘Bildung’.